

Hynek Jeřábek: Paul Felix Lazarsfeld's Research Methodology. Biography. Methods. Famous Projects.

(Výskumná metodológia Paula Felixu Lazarsfelda. Životopis. Metódy. Slávne projekty)

Charles University in Prague, The Karolinum Press, 2006, s. 136

Popredný odborník v oblasti modernej sociologickej metodológie a špecialista na dielo P. F. Lazarsfelda – Hynek Jeřábek – uviedol na knižný trh ďalšiu monografickú publikáciu, venovanú tomuto autorovi. Nadväzuje ňou na svoje práce z predchádzajúcich rokov. Monografia je publikovaná v anglickom jazyku, čo jej poskytuje šancu osloviť skutočne širokú odbornú čitateľskú verejnosť.

Autorkou úvodného slova je Elisabeth Noelleová, znalkyňa diela P. F. Lazarsfelda, ktorá vyzdvihla dôležitosť uvedenej práce s ohľadom na prístupnosť výskumnej metodológie, hlavne Lazarsfeldových priekopníckych prác, ako napríklad výskum nezamestnanosti. H. Jeřábek tu zúročil dlhoročné úsilie, zamerané na systematické zhromažďovanie a analýzu materiálov, projektov, poznámok a ďalších podkladov, vypovedajúcich o osobnosti, živote, štýle práce a najmä výskumných postupoch P. F. Lazarsfelda. Nie náhodou venoval Jeřábek prácu Paulovi Neurathovi, vďaka ktorému sa zachovalo Lazarsfeldovo dedičstvo a ktorý zriadil Lazarsfeldov archív vo Viedni.

Monografia je členená na 3 tematicky odlišné časti: prvá – biografická – chronologicky člení jednotlivé obdobia výskumnej dráhy P. F. Lazarsfelda, druhá pojednáva o jeho metodologických inováciách a tretia, relatívne najobsiahlejšia, približuje najvýznamnejšie tímové výskumné projekty. V závere potom H. Jeřábek sumarizuje Lazarsfeldov prínos k rozpracovaniu sociologickej výskumnej metodológie. Prácu nesporne obohacuje cenná a obsiahla bibliografia Lazarsfeldových prác a rozšírenie palety pramenných zdrojov o práce jeho súčasníkov, ako aj súdobých komentátorov.

Precíznosť a dôslednosť pri spracovaní biografických údajov, dôraz na množstvo organizačných aktivít P. F. Lazarsfelda pri jeho pôsobení vo Viedni a najmä v USA sú charakteristickou črtou celej 1. kapitoly práce. H. Jeřábek sa v prvom rade sústredil na tému profesionalizácie výskumu v spoločenských vedách na pôde BASR – Centra pre aplikovaný sociálny výskum – ktoré bolo založené v r. 1944. Tu uskutočnil P. F. Lazarsfeld v spolupráci s R. K. Mertonom rad výskumov v oblasti interpersonálnej komunikácie. Spolu s výskumami verejnej mienky prispeli k lepšiemu pochopeniu podstaty sociálnej zmeny v uvedenej dobe. H. Jeřábek osobitne vyzdvihuje Lazarsfeldov príspevok k transformácii vyššie uvedeného pracoviska (BASR) na vzdelávaciu inštitúciu pre sociologických výskumníkov v päťdesiatych rokoch 20. storočia. Z pohľadu histórie sociologického výskumu autor poukazuje na pozoruhodnú skutočnosť, že

Lazarsfeld už na začiatku tridsiatych rokov minulého storočia vypracoval prehľad o dejinách sociografie v prílohe k slávnej štúdií „Marienthal“, na čo oveľa neskôr nadviazal v už podstatne širšom poňatí publikáciou „Notes on the History of Quantification in Sociology: Trends, Sources and Problems“ (Poznámky k dejinám kvantifikácie v sociológii: Trendy, zdroje a problémy), ako aj celým radom ďalších článkov a štúdií hlavne zo začiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia. Ako uvádza H. Jeřábek, jadrom práce Lazarsfelda a jeho tímov bola v priebehu šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov aplikovaná sociológia a jej využitie v rozličných oblastiach spoločenskej praxe. Aj v uvedenom období Lazarsfeld sledoval vývoj sociologického výskumu a reflektoval jeho hlavné smery, čo napokon zhrnul v osobitnej publikácii. Za významné možno považovať aj to, že Jeřábek sa zmieňuje o niektorých kritikoch Lazarsfeldových metodologických postupov, pričom sa sústreďuje na 3 odlišné príklady: T. Adorna, ktorý „onálepkoval“ Lazarsfeldove výkumy ako „administratívne“ (čo malo isté osobné konotácie), ďalej na masívnu kritiku z pera Ch. W. Millsa, známeho pod pojmom „abstraktný empirizmus“, keď Mills učinil z Lazarsfelda jeho symbolickú postavu, a nakoniec na T. N. Clarka, ktorý mnoho rokov po Lazarsfeldovej smrti prišiel s kritikou „Kolumbijskej sociologickej mašinerie,“ (Columbia Sociology Machine). V tomto prípade, ako uvádza Jeřábek sa jednalo hlavne o kritiku štýlu práce Lazarsfelda, ktorý podľa názoru menovaného autora potláčal individualitu výskumníkov. Táto kritika však, ako sa zmieňuje Jeřábek, obsahovala prvky osobnej povahy. Z množstva reakcií na uvedený typ kritiky, považuje za najvýznamnejšiu Mertonovu a ďalej reakcie členov Lazarsfeldovho výskumného tímu (Lazarsfeldovej výskumnej dielne). Celá diskusia vyústila napokon do poznania, že Lazarsfeldov pracovný štýl bol tímovo orientovaný a teda jeho výsledky nebolo možné pripisovať jednotlivým výskumníkom, ale kolektívu ako celku. Preto, ako podotýka H. Jeřábek, nemožno P. F. Lazarsfelda separovať od jeho výskumnej školy, od jeho štyroch výskumných inštitúcií, od výskumníckych dielní alebo spolupracovníkov. V závere tejto kapitoly H. Jeřábek prináša prehľad vyznamenaní a ocenení, udelených Lazarsfeldovi počas jeho profesijnej kariéry. Za informačne dôležitý možno tiež považovať odkaz na Lazarsfeldovu bibliografiu (údajne najkompletnejšiu), ktorej autorom je Paul Neurath, vlastník množstva Lazarsfeldových manuskriptov.

Z metodologického aspektu sa javí ako heuristicky najviac prínosná 2. kapitola práce pod titulom „Paul Lazarsfeld ako metodologický inovátor“. V deviatich tematických okruhoch približuje autor hlavné metodologické inovácie, ktoré výrazne odlišujú 30. roky minulého storočia od éry po 2. svetovej vojne. Zdôrazňuje tvorbu nových špecifických postupov, použitých v rozhovore, pri zbere dát (napr. panelová analýza), nových výskumných nástrojov aplikovaných v observačných metódach a pri meraní, nových postupov pri dátovej analýze

a ustálenie jej pevných princípov (napr. v analýze latentných štruktúr). Autor prehľadne odкрýva podstatu jednotlivých postupov, odkazujúc na vybrané výskumy, v rámci ktorých boli zmienené inovácie použité. Konkrétne, čitateľsky prístupnou formou objasňuje každú metódu a výskumný princíp z hľadiska ich praktickej aplikácie. Uvedený spôsob výkladu dodáva textu pridanú hodnotu nielen z hľadiska odborného a popularizačného, ale aj didaktického. Jeřábek pritom akcentuje postupný prienik týchto metodologických inovácií v priebehu štyroch desaťročí (najmä od tridsiatych do sedemdesiatych rokov minulého storočia) do metodológie sociologických výskumov. Zmienené zásady, princípy a metodologické nástroje používal Lazarsfeld na svojich výskumných pracoviskách, kde ich zároveň sprístupnil svojim študentom a spolupracovníkom. Jednotlivé súčasti tohto metodologického diela možno nájsť v Lazarsfeldových článkoch, výskumných monografiách, správach, učebniciach a pod. Spomedzi nich pokladá Jeřábek za najvýznamnejšie dielo „The Language of Social Research“ (Jazyk sociálneho výskumu). Autor pripisuje Lazarsfeldovi zásluhu o fundamentálnu zmenu podstaty empirického výskumu a sociologickej metodológie. Tieto inovácie predstavovali stavebný kameň Lazarsfeldových výskumov trhu, nezamestnanosti a masmédií, neskôr výskumov názorových vodcov a medziľudskej komunikácie, napokon aj výskumov akademickej slobody v päťdesiatych rokoch a metodologických generalizácií v šesťdesiatych rokoch 20. storočia. H. Jeřábek uvádza tieto kľúčové inovácie:

1. *Analýza dôvodov* (Reason Analysis) ako metóda skúmania rozhodovacieho procesu. Táto je považovaná za historicky prvý originálny príspevok P. F. Lazarsfelda k rozpracovaniu nástrojov skúmania vzťahu medzi príčinami a ich dôsledkami – medzi dôvodmi a motiváciami, vedúcimi určitú osobu ku špecifickému konaniu, rozhodnutiu alebo činu. Ako uvádza sám autor, jedná sa o individualizovanú prípadovú analýzu príčin a dôvodov (s. 29).

2. *Analýzátor programu* (Programme Analyser) – plán hodnotenia programu – bol použitý prvýkrát ako nástroj, slúžiaci na zaznamenávanie reakcií poslucháčov na jednotlivé časti pripravovaného programu v rozhlasovom vysielaní. Zohral však významnú rolu aj vo výskume americkej armády (The American Soldier).

3. *Ohniskové interview* (Focused Interview) – touto metódou kvalitatívneho výskumu inšpiroval R. K. Mertona k vytvoreniu 2. časti výskumnej procedúry pre štúdium komunikácie. Pravidlá aplikácie uvedenej metódy overovali viacerí Lazarsfeldovi spolupracovníci. Samotného Mertona to po mnohých rokoch viedlo k vymedzeniu väzieb medzi ohniskovým interview a tzv. ohniskovou skupinou (focus group).

4. *Panelová analýza* (Panel Analysis) predstavuje metódu s radom komparatívnych výhod, o ktorých podrobne referuje H. Jeřábek. Autor zároveň uvádza príklad jej aplikácie. Dôležitosť a benefity tohto poznávacieho nástroja boli

preukázané najmä vo výskumoch, založených na opakovaných pozorovaniach identického súboru jedincov v odlišných časových obdobiach, napríklad pri odkrývaní posunu v preferenciách politických strán z pohľadu času. H. Jeřábek však upozorňuje na fakt, že panelová metóda nevyčerpáva všetky aplikácie základnej idey, ktorou je štúdium dynamických zmien na opakovane skúmaných vzorkách (s. 43). Preto aj zvyrazňuje potrebu použitia kontrolnej skupiny za účelom odhalenia „posunov“ pri opakovanom dotazovaní skúmanej vzorky v porovnaní so zmienenou kontrolnou skupinou. Samotný postup rozložil H. Jeřábek do niekoľkých krokov, ktoré napokon umožňujú odkryť okolnosti, za ktorých dochádza k uvedeným zmenám.

5. *Survey- analýza* a princípy *Elaboration- modelu* pokladá autor za majstrovský kúsok P. F. Lazarsfelda. Jedná sa o výskumnú metodológiu, zameranú na určenie kauzálnych vzťahov na základe survey- analýzy. H. Jeřábek kladie dôraz na odlišné možnosti a podmienky sociológie v porovnaní s prírodnými vedami, resp. experimentálnou psychológiou. Samotný, svojim charakterom neexperimentálny postup, ilustruje na modeli sčítavania hlasov vo výskumoch verejnej mienky. Kľúčovou sa javí interpretácia štatistických vzťahov ako osobitná výskumná operácia. Samotný „Elaboration model“ (alebo „Elaboration- formula“) predstavuje špecifický prístup, pomocou ktorého možno indikovať a pochopiť základné a fundamentálne, nielen náhodne odkryté vzťahy medzi pozorovanými javmi. Existujú 4 varianty tohto modelu – replikácia, explanácia, interpretácia a špecifikácia – ktorých zmysel a prednosti autor postupne objasňuje. Aplikácia zmienenej metódy umožňuje odhaliť napríklad falošné korelácie, či náhodne vzniknuté väzby, ktoré treba odlišiť od skutočných, kauzálnych faktorov.

6. Značný priestor venuje H. Jeřábek multidimenzionálnej analýze dát – tzv. *analýze latentných štruktúr* (Latent Structure Analysis – LSA). Za zaujímavú skutočnosť považuje autor fakt, že P. F. Lazarsfeld načrtol princípy metódy LSA dávno predtým, než sa začali v sociológii používať počítače. Lazarsfeld rozvinul uvedenú metódu špeciálne pre prácu s nenumernými údajmi (nominálnymi a kardinálnymi znakmi). V USA sa používala táto metóda napríklad na zisťovanie stupňa etnocentrizmu. LSA metódu rekonštruje Jeřábek v slede 9 krokov, na ktorých demonštruje podstatu jednotlivých operácií, ilustrovaných príkladmi z Lazarsfeldových výskumov. Porovnáva ďalej LSA s inými metódami multidimenzionálnej analýzy a poukazuje na počiatočné problémy, ktoré boli spojené s jej aplikáciami, čo však neskôr eliminoval nástup používania počítačov a následne vytvorenie praktického dizajnu pre model LSA.

7. *Matematická sociológia* je všeobecne považovaná za subdisciplínu, ktorej spoluzakladateľom bol sám P. F. Lazarsfeld v päťdesiatych rokoch minulého storočia. H. Jeřábek odkazuje na viaceré významné práce z uvedenej oblasti. Najväčšiu váhu však prikladá skutočnosti, že Lazarsfeld prezentoval prvý model

pre matematický odhad kvalitatívnych multidimenzionálnych dát, získaných z panelovej analýzy.

V záverečných častiach celej kapitoly Jeřábek akcentuje osobitne prínos Lazarsfeldových diel „The Language of Social Research“ a vo francúzštine publikovanej práce „Méthodes de la sociologie“ (Sociologické metódy) – rozpracovaním analytickej paradigmy – a ďalej „The Academic Mind“ (Akademická inteligencia) – aplikáciou tzv. kontextuálnej analýzy (Contextual Analysis). Autor neopomenul zdôrazniť aj existenciu množstva metodologických „detailov“, ktoré možno vystopovať v Lazarsfeldových prácach a ktoré predstavujú taktiež menšie inovácie (por. s. 63).

Z hľadiska rozsahu v Jeřábkovej monografii relatívne najviac priestoru získali odbornej verejnosti známe výskumné projekty, ktorým sa autor čiastočne venoval už vo svojich predchádzajúcich prácach, a to najmä výskumom z tridsiatych a štyridsiatych rokov 20. storočia (por. J. Schenk a kol.: *Návraty k myšlienkovému dedičstvu*. Paul Felix Lazarsfeld, Bratislava, 2003).

Jedná sa o výskum RAVAG, považovaný za prvý širokokoncipovaný mediálny výskum v strednej Európe, ďalej multiparadigmatívny výskum komunity nezamestnaných *Marienthal*, poskytujúci obraz tak o jednotlivých metodologických krokoch, ako aj o samotnej skúmanej komunite a jej charakteristikách (deprivácia, spôsob nakladania s časom, strata flexibility atď.). Zaujímavým príkladom je v tomto slede *The Princetown Radio Project* (Princetovský rozhlasový projekt) a jeho pokračovanie na Kolumbijskej univerzite, kde opäť dominuje jedna z Lazarsfeldovských „špecialít“ – metodológia komunikačného výskumu spolu s aplikáciou analyzátora programu a ohniskového interview. Napokon sa H. Jeřábek venuje panelovému výskumu formovania volebných preferencií v diele *The People's Choice. How the Voter makes Up His Mind in a Presidential Campaign* (Voľba. Ako si volič tvorí názor počas prezidentskej kampane). Autor tu selektívne v 10 bodoch načrtáva hlavný prínos uvedenej práce a charakterizuje použité metodologické inovácie. Obsažne referuje o získaných poznatkoch, indikujúcich sociálne odlišnosti medzi voličmi a spôsobom ich vplyvu na formovanie volebných preferencií, ďalej sa zaoberá problematikou záujmu o volebnú kampaň a volebnou účasťou, otázkou času a sociálnych determinánt, podmieňujúcich voličské rozhodnutie, mechanizmom zmeny volebných preferencií, úlohou interpersonálnej komunikácie vo volebnej kampani a nakoniec špecifickej roli názorových vodcov a hypotéze dvojstupňového toku komunikácie. V závere tejto časti upozorňuje autor na ďalšie významné príspevky P. F. Lazarsfelda k rozvoju sociologickej výskumnej metodológie.

Predmetná monografia predstavuje určitý medzník v Jeřábkovom dlhoročnom úsilí na poli Lazarsfeldových výskumov a širšie v oblasti dejín empirickej sociológie a sociologickej výskumnej metodológie. Poskytuje ucelený pohľad na

dielo popredného výskumníka, pedagóga a organizátora množstva sociologických výskumov v 20. storočí. Z pohľadu súčasníka je zároveň výzvou k hlbšiemu štúdiu myšlienkového posolstva autorov dávnej i nedávnej minulosti, nakoľko s odstupom času sa možno úspešnejšie vyhnúť nastaveniu pokrivených zrkadiel ich súputníkov a konkurentov.

Obsiahlu, mnohostranne inšpiratívnu prácu Hynka Jeřábka možno odporučiť odbornej verejnosti – výskumníkom i študentom, sociológom a zároveň všetkým vnímavým čitateľom, ktorých zaujíma spôsob, akým sociológia skúma a objasňuje spoločensky dôležité problémy.

Eva Laiferová